Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова

ХЛИСТУН ІННА ГРИГОРІВНА

УДК 37(09)(477)

НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В РОДИНАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Сивачук Наталія Петрівна
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, завідувач лабораторії "Етнологія Черкаського краю"

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
Сметанський Микола Іванович,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
завідувач кафедри педагогіки;
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Постовий Віктор Григорович,
Інститут проблем виховання АПН України,
завідувач лабораторії сімейного виховання

Провідна установа: Тернопільський державний педагогічний університет
Імені Володимира Гнатюка, кафедра педагогіки,
Міністерство освіти і науки України, м. Тернопіль.

Захист відбудеться 19 жовтня 2006 р. о $16^{.30}$ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий " 11 " вересня 2006 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради О.Г. Ярошенко

Загальна характеристика роботи

Актуальність дослідження. В Державній національній програмі "Освіта (Україна XXI століття)" головна мета національного виховання молоді на сучасному етапі визначається як формування особистісних рис громадянина України, що включають у себе національну самосвідомість, розвинену духовність, правову, трудову, фізичну, моральну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту.

Особливості розвитку українського національного етносу мають специфічні характеристики, які й визначають сьогодні парадигму національного виховання в Україні, яка потребує активної науково-дослідницької роботи в галузі спадщини української еліти як важливого джерела розвитку сучасної педагогічної теорії і практики. Сучасна освіта потребує узагальнення виховного досвіду минулого, його творче втілення у практичну діяльність навчально-виховних інституцій, створення методики виховання еліти, яка б мала високий інтелектуальний, духовний розвиток, була спроможна діяти на благо Української держави.

У цьому контексті важливим є педагогічний феномен української родини як першоджерела виховання елітарної особистості, ефективного засобу формування національної свідомості, утвердження норм і цінностей української ментальності.

Актуальним є вивчення родинновиховного досвіду української еліти кінця XIX – початку XX століття, який є національним за змістом і вміщує багатий емпіричний матеріал, що засвідчує про самовіддану працю її представників задля досягнення державної незалежності України, розвитку національної культури, доведення її до світового рівня.

Аналіз літературних джерел показав, що історико-педагогічний аспект виховання української еліти є мало дослідженим. Наукові розвідки К. Баранцева, М. Белебехи, А. Бичко, С. Вовканича, О. Губка, Л. Гуменюк, Х. Копистянської, Л. Мазур, Ю. Руденка, О. Щербакової та ін. торкаються лише окремих сторін означеної проблеми, що пов'язані із оцінкою суті, ролі та функцій еліти.

Спроби аналізу ролі родинних традицій у вихованні молодого покоління знаходимо ще у працях літописців та видатних діячів Київської Русі – митрополита Іларіона Київського, князя Володимира Мономаха та інших. Окремі аспекти сімейного виховання щодо принципів природовідповідності, культуровідповідності, народності досліджували українські педагоги і філософи П. Беринда, Г. Галятовський, О. Духнович, С. Полоцький, Ф. Прокопович, Г. Сковорода, К. Ушинський. Особлива увага реалізації виховного потенціалу сім'ї приділялася у працях видатних педагогів XX ст. А.Макаренка та В.Сухомлинського.

На пріоритетність родинних цінностей у вихованні підростаючого покоління вказували педагоги і письменники кінця XIX – першої половини XX століття М. Володкевич, І. Огієнко, С. Русова, Я. Чепіга, Леся Українка, І. Франко. Ґрунтовно вивчали родинні традиції, звичаї та обряди етнографи, історики, мовознавці, педагоги (М. Грушевський, Б. Грінченко, П. Житецький, З. Кузеля, М. Максимович, О. Потебня). Отже, упродовж багатьох століть нагромаджувався великий досвід виховання.

В умовах становлення демократичного, громадянського суспільства в Україні обґрунтування і впровадження нової парадигми виховання є цінним і корисним. Тому на сьогодні важливою є потреба вивчення позитивного родинновиховного досвіду української еліти, зокрема кінця XIX – початку XX століття, що сприятиме подоланню основних суперечностей сучасного родинного виховання, збагатить вітчизняну педагогічну теорію національного виховання та формування національної еліти. Українські вчені досліджували окремі проблеми сімейного виховання у педагогіці (А. Говорун), питання системного підходу до формування національних і загальнолюдських моральних цінностей в українській етнопедагогіці (О.Ярмоленко), українські етнопедагогічні традиції виховання дітей у другій половині XIX – на поч. XX ст. (Л. Юда), традиції виховання дітей у родині Косачів (Г. Маковська, Л.Новаківська). Проте праці, які б у систематизованому і узагальненому вигляді відображали зміст національного виховання в українських елітарних родинах поки що відсутні. Актуальність та недостатня розробленість цієї проблеми в теорії та практиці виховання й зумовили вибір теми нашого дослідження – **“Національне виховання в родинах української еліти (кінець XIX – початок XX століття)”**.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами. Дисертаційна робота виконана згідно плану наукових досліджень лабораторії “Етнологія Черкаського краю” Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини і є складовою держбюджетної теми “Удосконалення змісту підготовки учителя української мови та літератури на основі етнокультурних традицій українців” (реєстраційний № 0103U002528). Тему дисертації затверджено Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол №7 від 13.01.2003 р.) та узгоджено в Раді з координації досліджень в галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 6 від 15.06.2004 р.).

Об’єкт дослідження – родинновиховний досвід кінця XIX – початку XX ст.

Предмет дослідження – зміст, умови та засоби національного виховання в родинах української еліти кінця XIX – початку XX ст.

Мета дослідження полягає у вивченні та узагальненні досвіду національного виховання в родинах української еліти кінця XIX – початку XX століття.

Відповідно до предмета і мети визначено такі **завдання:**

– дослідити змістовий аспект поняття “еліта”, визначити критерії елітарності у виховному контексті, проаналізувати періоди формування національної еліти в історично-педагогічному досвіді України;

– на основі історико-педагогічного пошуку та ретроспективного аналізу досвіду родинного виховання визначити зміст та напрями національного виховання в родинах української еліти кінця XIX – початку XX століття;

– з’ясувати особливості національного виховання в родинах Лисенків, Старицьких, Крушельницьких, Грушевських; вивчити зміст та засоби виховання в елітарних родинах Уманщини;

– узагальнити досвід родинного виховання української еліти кінця XIX – початку XX ст., окреслити перспективи його використання в сучасному навчально-виховному процесі педагогічних університетів.

Методологічною основою дослідження є: діалектичні положення про зв’язок, взаємозумовленість і цілісність явищ та процесів розвитку суспільства у ході історії; досвід етносу про націотворчі чинники, взаємодію біогенетичних, соціогенних та психогенних рівнів функціонування етнічних спільнот; про розвиток національної ідеї і трансформацію етнічної свідомості у національну, про зв’язок історії з сучасністю, про формування нової громадянської позиції та національної ідентичності в пострадянський період. Дослідження здійснювалося на принципах науковості, історизму, наступності, системності.

Теоретичну основу дослідження становлять документи: Державна національна програма “Діти України”, Державна національна програма “Освіта” (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст., які передбачають відродження і подальшу розбудову національної системи виховання як важливої ланки формування національно свідомих громадян Української держави; концептуальні ідеї національного виховання (В.Г.Кузь, Ю.Д.Руденко, Б.М.Ступарик, З.О.Сергійчук), родинного виховання (Т.Ф.Алєксєєнко, В.Г.Постовий, П.М.Щербань); наукові праці вчених, педагогів та громадських діячів (В.Антонович, Г.Ващенко, Д.Донцов, М.Грушевський, І.Франко), де глибоко відображена українська національна ідея, духовність, гуманістичні та моральні цінності, демократичні засади виховання; історико-педагогічні розвідки (С.Д.Бабишин, І.Д.Бех, В.П.Кравець, О.М.Семеног,

М.Г. Стельмахович, Н.П.Сивачук, Є.І.Сявавко, та ін.), у яких проаналізовано історію розвитку та доробок української етнопедагогіки, розкрито вплив родинних виховних традицій на становлення національно свідомої особистості.

Для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження**: *теоретичні* – історико-ретроспективний, за допомогою якого схарактеризовано основні концепції елітарності, періоди, шляхи становлення і напрями діяльності української еліти та її значення у національному поступі держави; персоналістично-біографічний – для з'ясування змісту, форм і напрямів виховання у досліджуваних нами родинах української еліти кінця XIX – початку XX століття; теоретичного узагальнення – для формулювання й обґрунтування висновків за результатами здійсненої науково-пошукової роботи. *Емпіричні*: аналіз посібників та підручників для студентів вищих навчальних закладів, бесіди, педагогічне спостереження за навчально-виховним процесом у вищих навчальних педагогічних закладах.

Основні джерела дослідження: філософська, історична, педагогічна література, наукові дослідження з проблем національного та родинного виховання, літературно-публіцистичні твори, наукові праці, автобіографічні нотатки, опублікований епістолярій української еліти кінця XIX – початку XX століття, а також документи і матеріали, що зберігаються у фондах Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка (фонди: №15 – Старицький М.П.; №28 – О.Пчілка), Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (фонди: №10 – "Збірка Модзалевського, генеологічні і біографічні матеріали і генеологічні таблиці здебільшого складені В.Модзелевським"; №15 – М.Коцюбинський), Центрального державного історичного архіву у м.Львові (фонд №361 – "Антін Крушельницький – український письменник"), Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, Уманського краєзнавчого музею (фонд № 65 – А.А.Крамаренко (спогади); № 8947 – "Спогади врача Крамаренко Юрія Львовича (1918 р.)", матеріали лабораторії "Етнологія Черкаського краю" Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше* зроблено цілісний аналіз змісту, умов, форм, методів та засобів національного виховання в родинах Старицьких-Лисенків, Крушельницьких, Грушевських, Коцюбинських, Крамаренків, Бажанів, Суровцових; на основі узагальнення родинновиховного досвіду української еліти кінця XIX – початку XX століття розроблено модель формування елітарної

особистості; у науковий обіг *введено* невідомі раніше архівні документи Уманського краєзнавчого музею (УКМ – НДФ. 65(1); Д –8947–566), важливі для цілісного відтворення особливостей виховання української еліти в родині Крамаренків; *подальшого поширення набули* надбання родинновиховного досвіду української еліти кінця XIX – початку XX століття.

Теоретичне значення дослідження полягає в конкретизації основних напрямів національного виховання в родинах української еліти кінця XIX – початку XX століття (психологічного, етичного, світоглядного, етнокультурного); визначенні поведінкових аспектів формування елітарної особистості (морально-емоційного, діяльнісно-вольового, мовленнєво-культурного).

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вони пройшли апробацію й активно використовуються класними керівниками в роботі з батьками учнів у загальноосвітніх навчальних закладах м. Умані; викладачами Уманського гуманітарно-педагогічного коледжу ім. Т.Г.Шевченка та вищих навчальних закладів (Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини) на заняттях з історії педагогіки, етнопедагогіки та педагогіки і психології сім'ї, а також під час оволодіння студентами курсами "Українське дитинознавство", "Фольклор України", "Педагогічна риторика", "Історія української літератури" та інших. Результати дослідження знайшли відображення у змісті спецкурсу "Виховання в українських елітарних родинах кінця XIX – початку XX століття", упровадженого в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. Результати дослідження можуть бути використані з метою удосконалення родинного виховання і навчально-виховного процесу в середніх та вищих навчальних закладах, а також у подальших наукових дослідженнях із загальної педагогіки та історії педагогіки.

Вірогідність та надійність наукових положень і висновків, сформульованих у результаті проведеного дослідження, забезпечується поєднанням логіко-теоретичного та історичного аналізу, широким використанням філософської, історичної, педагогічної, художньої літератури, архівних джерел, системним аналізом виявлених дослідницьких матеріалів, застосуванням комплексу методів, адекватних меті, предмету і завданням роботи.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри української літератури, народознавства та риторики, науково-дослідної лабораторії "Етнологія

Черкаського краю" Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Матеріали дослідження висвітлювалися у виступах на Міжнародних конференціях: "Народна культура Поділля в контексті національного виховання" (Вінниця, 2003), "Науковий потенціал світу 2004" (Дніпропетровськ, 2004), Всеукраїнських культурологічних читаннях, присвячених 100-річчю від дня народження Докії Гуменної (Умань, 2004), Всеукраїнській науково-практичній конференції "Микола Бажан: особистість, творчість, доля" (Умань, 2004) та щорічних звітних науково-практичних конференціях Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Основні положення і результати дисертаційного дослідження впроваджено у навчально-виховний процес Навчально-виховного комплексу "СЗОШ № 7 І–ІІ ступенів – колегіум" м. Умань (довідка № 275 від 27.12.05 р.), Уманського гуманітарно-педагогічного коледжу ім. Т.Г. Шевченка (довідка № 268 від 27.12.05 р.), Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 1091 від 22.12.2005 р.) та Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 1216 / 01 від 30.12.2005 р.).

Публікації. Результати дослідження відображено у 8 одноосібних публікаціях автора, з них 6 – у наукових фахових виданнях з педагогічних наук.

Обсяг і структура дисертації. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 229 сторінок (основний текст 186 сторінок). Вона складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів та загальних висновків, списку використаних джерел (293 найменування, із них 14 архівних справ) та додатків (на 19 сторінках). У роботі вміщено один рисунок, 1 таблицю, 7 схем.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету роботи, завдання, методологічну основу і методи; з'ясовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення здобутих результатів; відображено апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі – **"Формування та розвиток української еліти в контексті національного виховання"** – виходячи з аналізу теоретичних джерел, обґрунтовано сутність національної еліти та визначено критерії елітарної особистості у виховному контексті, репрезентовано ґенезу елітарності в ході українського націотворення, здійснено ретроспективний аналіз джерел, що відображають зміст та напрями національного виховання у родинах української еліти кінця XIX – початку XX століття.

Зародки елітарних концепцій знаходимо ще в Конфуція і Платона, політичних мислителів В.Липинського, Р.Міхельса, Г.Моски, В.Паретто, у працях Д. Донцова, З.Фрейда.

Проблеми “еліти”, “елітарності” торкався у своїй творчості Г.Сковорода. Мислитель поділяв людей і вбачав їхню цінність не в становому, а виключно у моральному аспекті. Про призначення еліти в суспільному житті українців, її історичну місію писав Т.Г.Шевченко, який розумів роль і значення провідної верстви в націо- та державотворчих процесах, в упорядкуванні соціально-економічного життя. Представники української еліти (Б.Хмельницький, М.Кривоніс, Д.Нечай, І.Богун та ін.) стали героями народного епосу.

Висвітленням проблеми елітарності, її суті, ролі, функцій займалися філософи, історики, психологи, політологи сучасності (К.Баранцева, В.Бебик, С.Вовканич, А.Бичко, Х.Копистянська, В.Скуратівський, Н.Яковенко та ін.). У своїх працях дослідники не пов’язували елітність безпосередньо з соціальним походженням особи, її майновим станом, а керувалися духовно-інтелектуальними особливостями людини, детермінованих цілим комплексом чинників – вихованням, освітою, суспільним оточенням.

Аналіз теоретичних джерел дослідження дає підстави виділити основні чотири групи еліти: культурницьку, владну, бізнесову і професійну. У цьому ряді соціально-домінантних груп провідне місце посідає культурницька еліта. До неї входять ті, що зробили найбільший внесок у генерацію нових знань (наукова еліта) або у створення нових форм естетичного засвоєння дійсності (художня еліта). Культурницька еліта – цінний генофонд нації. Вона виступає сподвижником і каталізатором прогресивних ідей та процесів, концентрує в собі риси національного ідеалу, стає осередком народної творчості, володіє інтелектуальним, культурним, моральним, цивілізаційним потенціалом суспільства, піднімає духовність, формує загальнонаціональну ідею, цілі і шляхи розвитку Батьківщини.

Проаналізувавши низку джерел щодо належності особи до еліти, її ознак і якостей, ми прийшли до висновку, що критеріями елітарності виступають: національна свідомість, громадянська активність особистості, патріотизм, загальна освіченість, шляхетність, мудрість, мужність, культура поведінки, які формуються, розвиваються завдяки цілеспрямованому, організованому, систематизованому впливу вихователів.

Формування та розвиток української еліти в контексті національного виховання має конкретно-історичний характер, тому нами визначено такі періоди її становлення: княжа, козацька доба та період кінця XIX – початку XX століття.

В основі формування національної еліти княжої доби були: традиції родинного виховання, стародавня педагогічна література, певна система освіти (домашня освіта, школи грамоти, школи "книжного вчення", двірцеві і монастирські школи та ін.). Еліта княжої доби (князі Святослав, Володимир, Ярослав, Всеволод, представники духовенства Іларіон, Феодосій Печерський, Володимир Мономах, літераторка Єфросинія Суздальська, засновниця першої жіночої школи Ганна Всеволодівна (сестра В.Мономаха), педагог Єфросинія Полоцька та ін.) вела політику держави, доводила народним масам сенс буття на основі етнічної спорідненості, ідейно об'єднувала всі верстви в єдине ціле, створила низку відомих літописів всеслов'янського значення, започаткувала книгодрукарство, відкрила перші у Східній Європі академії в Острозі і Києві, створила низку мистецьких, художніх творів світового значення.

Козацька доба виробила особливу систему знань і масову традиційну практику формування еліти, виховала особистостей, які володіли чеснотами, притаманними національній еліті: безмежною любов'ю до рідної землі, почуттям власної гідності, вірністю християнській вірі, національним звичаям і традиціям, стійкістю в боротьбі за волю і справедливість. Національна еліта формувала національну державу, а з нею і національне суспільство. Історія зберегла для нас багато імен козаків – еліту того часу – І.Богун, С.Наливайко, П.Полуботок П.Сагайдачний, Б. Хмельницький та ін. Як довели у своїх дослідженнях К.К.Баранцева, Д.І.Дорошенко, В.Г.Кузь, М.Г.Стельмахович, Н.М.Яковенко прикладом виховання елітарної особистості можуть служити також козацькі родини Харитоненків, Галаганів, Орликів, Тарнавських, Терещенків, де свято оберігалися лицарська духовність, традиції предків. Представники цих династій внесли вагомий доробок у розвиток економіки, промисловості, а меценатською діяльністю у відродження духовності, добробуту рідного народу, своїм подвижницьким життям і невпинною діяльністю зуміли довести, що вони є справжньою українською елітою.

Таким чином, досліджуваному періоду передували княжа та козацька доба, за яких в основу формування елітарної особистості покладалися ідеали педагогіки, лицарство, освіченість, вихованість, культурність, відданість національним святиням, патріотизм.

Період кінця XIX – початку XX ст. став закономірним продовженням служінню названим ідеалам, часом інтелектуального визрівання нації, накопичення в ній

духовно-національної енергії. У цей час формується наукова українознавча історіографія, представниками якої стали елітарні особистості В.Антонович, Б.Грінченко М.Грушевський, М.Драгоманов, І.Франко та ін., створюється Наукове товариство імені Шевченка, яке практично переростає в національну академію наук, товариство "Просвіта", до якого входили А.Вахнянин, В.Гнатюк, К.Левицький та ін. Центром національно-культурного, громадсько-політичного відродження стала "Громада", яка об'єднала діячів української еліти Ф.Вовка, П.Житецького, М.Лисенка, О.Русова, Т.Рильського, М.Старицького, П.Чубинського та ін. Це був період плідного розвитку науки, літератури, театру, преси, а також діяльності цілої плеяди культурно-просвітницьких діячів, які відіграли певну роль у формуванні національної свідомості українського народу.

Здійснивши науковий аналіз понять "національне виховання", "родина", встановлено, що виховання базувалося на народній педагогіці, українознавстві, сприяло піднесенню національної самосвідомості дитини, формувало уявлення про її самобутність тощо.

В українській педагогіці проблеми національного родинного виховання досліджували М.Володкевич, М.Галущинський, Б.Грінченко, О.Духнович, М.Євшан, П.Житецький, А.Макаренко, І.Огієнко, О.Потебня, С.Русова, М.Сумцов, В.Сухомлинський, К.Ушинський, Т.Шевченко, І.Франко, Я.Чепіга та ін.

О.Духнович вважав, що головною метою національного виховання є формування громадянина і патріота, який став би високоморальною особистістю. Просвітитель сформулював завдання перед батьками: використовуючи традиції народної педагогіки, виховувати у дітей здоровий глузд, добре серце, вдачу і потяг до праці. Особливу увагу батьки повинні звертати на фізичний і моральний розвиток дітей, не забуваючи про особистий приклад.

Концептуальні засади національної системи освіти і виховання у свій час були визначені І.Огієнком. Враховуючи педагогічні надбання минулого українського народу (практику родинного виховання, філософські ідеї народного календаря, фольклор), учений розробив теоретичні засади національного виховання, що знайшли своє вираження у виховній діяльності родини, школи, церкви.

Тему родинновиховних відносин порушували як вчені, так і письменники М.Квітка-Основ'яненко, М.Костомаров, І.Нечуй-Левицький, В.Милорадович, Т.Рильський, Т.Шевченко та ін. У своїх працях вони високо поціновували демократичні традиції рівності, поваги й духовної єдності подружжя. Їх погляди на виховання в родині

грунтувалися на основах християнської моралі, традиціях і обрядах українського народу.

Педагоги С.Русова, Я.Чепіга наголошували, що справжню людину виховує сім'я, відстоювали думку про необхідність створення національної системи виховання на основі рідної культури, історії, національної творчості.

У складних умовах переслідування всього українського, коли державну політику було спрямовано на денаціоналізацію української спільноти, вітчизняні педагоги 20–30-х років XX століття свою увагу сконцентрували на розробленні теоретичних основ національного виховання, пошуку шляхів та засобів його здійснення. Цій проблемі присвятили свої праці В.Ващенко, І.Велигорський, С.Сірополко, Г.Терлецький, І.Ющишин та ін. Головним завданням національного виховання вчені вважали формування національної свідомості, національного ідеалу на основі етнопедагогіки.

В плані нашого дослідження непересічне значення мають праці В.Сухомлинського, в яких педагог розкриває сутність батьківської педагогіки, значення і роль авторитету батьків, родини та їх вплив на виховання дитини.

Дослідженню проблеми національного виховання присвятили свої праці багато педагогів сьогодення (Г.Біленька, П.Ігнатенко, В.Кузь, Д.Погребенник, Ю.Руденко, З.Сергійчук, М.Стельмахович, Є.Сявавко, Н.Якимчук та інші). Вони довели, що основою національного виховання є історико-культурна спадщина українського народу.

У дисертації відзначено, що у родинах кінця XIX – початку XX ст. виховання базувалося на народній педагогіці, українознавстві, сприяло піднесенню національної самосвідомості дитини, формувало уявлення про власну націю, її самобутність, місце серед інших народів. У відомих родинах того часу – Галаганів, Грінченків, Драгоманових, Домбровських, Косачів, Левицьких, Лепких, Рильських, Заклинських, Шухевичів та багатьох ін. плекалися гуманістичні основи особистості, її моральні чесноти, зберігалися і шанувалися рідна мова, знання роду та збереження його честі, родинно-побутова культура, гостинність, демократизм взаємин тощо. Розглянуті в дослідженні напрями національного виховання (розумовий, моральний, патріотичний, естетичний, фізичний, трудовий) у родинах української еліти кінця XIX – початку XX ст. мають суттєве теоретико-методологічне значення для визначення та обґрунтування цілей, ідеалів, змісту і методики виховання елітарної особистості.

Наш час потребує ґрунтовного й детального вивчення такого родинновиховного досвіду, оскільки він є моделлю виховання майбутнього покоління. Тому, у другому

розділі – **“Зміст і характеристика виховання в родинах української еліти кінця XIX – початку XX століття”** – з’ясовано основні напрями і засади виховання в родині Старицьких-Лисенків, арсенал родинної педагогіки в сім’ї Коцюбинських, традиції виховання галицьких родів Грушевських та Крушельницьких.

Аналіз наукової літератури, художніх творів, архівних документів елітарних родин Старицьких-Лисенків, Коцюбинських, Грушевських, Крушельницьких підтверджує пріоритетність сім’ї у процесі національного виховання особистості. Педагогічна цінність родинного виховання в цих сім’ях зумовлена особливостями безперервного впливу на дітей, що забезпечує високу ефективність та довготривалість досягнутих виховних результатів.

Так, основними особливостями сімейного виховання в елітарній родині Старицьких-Лисенків були атмосфера сімейної поваги і довіри; високий рівень освіченості, загальної та педагогічної культури родини; соціальні орієнтації родини; коло сімейних інтересів, традицій (театр, родинні концерти, домашні вистави, читання цікавої книжки, дискусія за прочитаною книгою, шевченківські вечори, запрошення до родинного вогнища народних співців, слухання батьківських оповідей, дотримування святкової обрядовості); суспільна спрямованість батьків.

Арсенал родинної педагогіки сім’ї Коцюбинських включав: турботу про якісну освіту дітей; виявлення і розвиток здібностей, творчих нахилів, обдарувань дітей, заохочення до творчості, розвиток естетичного смаку; активізацію пізнавальної діяльності дітей шляхом екскурсій, спостережень за певними явищами, процесами, збирання гербаріїв, колекціонування; розвиток емоційно-естетичної сфери особистості дитини, що включав естетику повсякденного життя, дотримання норм етикету, шляхетність у стосунках з батьками; виховання почуття громадянського обов’язку перед Батьківщиною, українським народом, де велику роль відігравав власний приклад батьків, домашні зібрання “понеділки” за участі відомих культурно-просвітницьких діячів.

Домінантами виховання родин Крушельницьких та Грушевських були мовні, міжпоколінні, естетичні, трудові, моральні, громадські традиції, що забезпечували прагнення до творчості, працелюбності, усвідомлення своєї приналежності до українського народу задля розквіту держави. Складовими частинами національного виховання були: розумове виховання, яке включало європейську освіту, знання іноземних мов, інтелектуальну культуру, розвиток мислення дітей; патріотичне виховання, у якому велика увага приділялася громадянському обов’язку та

національному патріотизму; моральне виховання, де зверталася увага на розвиток загальнолюдських цінностей, вироблення характеру, гуманістичне виховання; трудове виховання, основними пріоритетами якого було виховання свідомого, активного ставлення до праці та формування мотивів до діяльності.

У третьому розділі – **"Узагальнення родинновиховного досвіду еліти кінця XIX – початку XX століття та перспективи його використання у сучасному навчально-виховному процесі педагогічних університетів" –** досліджено зміст та засоби виховання в елітарних родинах Уманщини, узагальнено родинновиховний досвід української еліти кінця XIX – початку XX століття та окреслено перспективи його використання у сучасному навчально-виховному процесі педагогічних університетів.

Аналіз літературно-публіцистичних творів, архівних джерел, опублікованих спогадів, епістолярію показав, що сімейне виховання в елітарних родинах Уманщини – Крамаренків, Суровцових, Бажанів трималися на гуманістичних традиціях народної педагогіки, прищепленні любові до рідної історії, культури, мови, формуванні високої національної свідомості, набутті фундаментальних знань, умінь, моральних цінностей, прагненні до широкої і ґрунтовної освіти, всебічного виховання, розвиткові в дітей природних здібностей, проявлянні вимогливості та принциповості, вихованні дітей власним прикладом самовідданої і наполегливої праці для української держави й народу.

Узагальнивши родинновиховний досвід у досліджуваних родинах української еліти кінця XIX – початку XX століття, ми визначили головні напрями формування елітарної особистості (психологічний, етичний, світоглядний, етнокультурний) та основні поведінкові аспекти формування елітарної особистості (морально-емоційний, діяльнісно-вольовий, мовленнєво-культурний).

Аналіз особливостей виховання, узагальнення родинновиховного досвіду кінця XIX – початку XX століття дозволив вибудувати модель формування елітарної особистості, яка дає змогу глибше зрозуміти сутнісну характеристику виховання еліти кінця XIX – початку XX.

Соціальний та виховний стан сучасної родини свідчить, що зміни, які відбуваються в усіх сферах суспільного життя, впливають на формування особистісних характеристик людини. Він залежить не тільки від рівня збереженості національних традицій, звичаїв, світогляду, стосунків (хоча вони є пріоритетними), а й за активної участі й підтримки з боку держави та всіх її соціальних інститутів.

Мета і завдання родинного виховання української еліти кінця XIX – початку XX століття

Забезпечити розвиток якостей елітарної особистості, національної свідомості, загальнолюдської моралі, сформувати соціально зрілу, працелюбну, творчу особистість, здатну до свідомого життєвого вибору і збагачення духовного, екологічного, культурного потенціалу свого народу

Принципи

народність, природовідповідність, гуманність, демократизм, безперервність, наступність

Зміст

напрями

- психологічний
- етичний
- світоглядний
- етнокультурний

Форми

родинні концерти, домашні вис-тави, колективні читання, Шевченківські вечори, літературна діяльність, домашні зібрання, культурно-просвітницькі організації

Основні поведінкові аспекти

– морально-емоційний,
– діяльнісно-вольовий,
– мовленнєво-культурний

Методи

методи формування національної свідомості: розповідь, бесіда, лекції, приклад; методи стимулювання національної діяльності: заохо-чення, схвалення, змагання; методи організації національної діяльності: доручення, привчання, вимоги, створення виховних ситуацій

Умови

– сприятлива родинна атмосфера;
– високий педагогічний потенціал батьків;
– особистий приклад і авторитет батьків;
– естетика повсякденного сімейного життя;
– емоційний духовно-психологічний клімат сім'ї;
– громадська діяльність;
– творча спадщина батьків

Засоби

традиції, звичаї, обряди, народна творчість, слово, мова, твори мистецтва, книги, театр	

ЕЛІТАРНА ОСОБИСТІСТЬ

Рис 1. Модель формування елітарної особистості (на родинновиховному досвіді української еліти кінця XIX – початку XX ст.)”

Для усунення зазначених недоліків, на основі матеріалів дослідження було розроблено рекомендації щодо наповнення змісту фахових дисциплін (“Педагогіка”, “Історія педагогіки”, “Етнопедагогіка”, “Загальна психологія”, “Вікова психологія”, “Історія народознавства в іменах”, “Історія України”, “Історія української літератури”, “Педагогічна риторика”) інформацією про визначні елітарні постаті, виховну мудрість елітарної родини кінця XIX – початку XX століття, які мали на меті: розширити та поглибити знання студентів про становлення і розвиток національної еліти в історичному поступі України; підвищити інтерес майбутніх учителів до родинного виховання, історії України, народу, культури рідного краю, національного патріотизму; виховувати пізнавальний інтерес до української еліти.

З метою формування національно свідомої особистості, яка розуміє значення родинновиховного досвіду елітарних родин й доцільність його використання в майбутній педагогічній практиці було розроблено та впроваджено спецкурс “Виховання в українських елітарних родинах кінця XIX – початку XX століття”, що мав великі потенції щодо збагачення знань студентів про життя, побут, родинновиховний досвід української еліти кінця XIX – початку XX століття, сприяє формуванню якостей елітарної особистості.

Для успішного засвоєння студентами досвіду виховання в елітарних родинах, розвиток моральних чеснот елітарної особистості запропоновано добирати та використовувати надбання національного виховання української еліти минулого під час позааудиторної роботи шляхом створення “інститутів еліти” – елітарних клубів, мистецьких організацій, де б важливу роль у їх діяльності відігравали зустрічі з відомими діячами мистецтва, науковцями; проведення дискусій, круглих столів з проблем виховання елітарної особистості, літературно-музичних вечорів, присвячених елітарним особистостям минулого.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено ретроспективний системний аналіз розвитку української еліти, визначено основні напрями виховання в елітарних родинах Старицьких-Лисенків, Крушельницьких, Грушевських, Коцюбинських, Бажанів, Суровцових, Крамаренків, з’ясовано актуальність родинновиховного досвіду української еліти кінця XIX – початку XX ст. для формування національної еліти, розвитку сучасного сімейного виховання та освіти в Україні.

1. Виходячи з аналізу теоретичних джерел, в основу дослідження покладено таке розуміння поняття “еліта”: *еліта* – окрема категорія людей, які дбають у своїх галузях діяльності про патріотичне виховання, забезпечують передовий розвиток народу, організовують і створюють сприятливі умови і гарантії гідного майбуття нації. Велике значення в національному вихованні має культурницька еліта, призначення якої – вирішувати глобальні проблеми, показувати народу шлях у майбутнє. До неї належать постаті, які зробили найбільший внесок у генерацію нових знань (наукова еліта) або у створення нових форм естетичного засвоєння дійсності (художня еліта).

На основі теоретичного узагальнення праць істориків, філософів, психологів, соціологів, політологів ми зупинилися на такій робочій дефініції поняття *національної еліти*: це пасіонарії, ноосферні особистості, які, створюючи міцне національне енергетичне поле, у повсякденному житті утверджують українство: мову, історичні, творчі традиції, звичаї, культуру, державницьку ідею та позбавлені комплексу неповноцінності.

Проаналізувавши низку джерел щодо класифікацій належності до еліти, її ознак і якостей, діяльності і ролі в соціумі, нами було визначено такі родинновиховні критерії елітарності: національна свідомість, патріотизм, громадянська активність, загальна освіченість, шляхетність, мудрість, мужність, культура поведінки, що характеризують високий рівень духовно-інтелектуальної та морально-етичної культури особистості.

2. Еліта періоду кінця XIX – початку XX ст. – продовжувала вдосконалювати національну ідею, започатковану в княжу та козацьку добу, формувала духовну та культурну свідомість українського народу, боролася за незалежність України, за її свободу, гідність, достаток і безпеку, консолідувала і мобілізовувала націю. Її діяльність співпадала з поняттями *героїзм*, *патріотизм*, *порядність*, *честь*, *свобода*. В родинах української еліти плекалися гуманістичні основи особистості, її моральні чесноти, зберігалися і шанувалися рідна мова, знання роду, родинно-побутова культура, гостинність, демократизм взаємин; виховання базувалося на народній педагогіці, українознавстві, сприяло піднесенню національної самосвідомості дитини, формувало уявлення про власну націю, її самобутність, місце серед інших народів.

3. На підставі вивчення художніх творів, наукової літератури, архівних документів встановлено, що виховання у родинах Старицьких -Лисенків, Коцюбинських, Крушельницьких, Грушевських, та уманських родин Крамаренків, Суровцових, Бажанів було спрямоване на засвоєння дітьми ще з раннього віку національних, моральних, громадянських, естетичних, трудових цінностей та

переконань, основоположними засадами якого були принципи національного виховання: народність, природовідповідність, гуманність, демократизм, безперервність, наступність. Шляхом виховного впливу відбувалося формування елітарної особистості дитини, розвивалися їхні здібності й нахили, вироблялися потреба й уміння бути громадянином і господарем, збагачувався їхній інтелектуальний, моральний, естетичний, патріотичний розвиток.

4. Узагальнення родинновиховного досвіду в досліджених родинах дає підстави визначити головні напрями національного виховання: психологічний, який включає розвиток таких якостей особистості, як відповідальність, пасіонарність, розуміння своєї місії перед народом; етичний, у якому значна увага приділяється формуванню манер поведінки, мовленнєвому етикету, вихованню шляхетних рис характеру, моральності, особистісному прикладу; світоглядний, де пріоритетними напрямами розвитку особистості є освіченість, прагнення до поглиблення знань та пропаганди їх серед народу; етнокультурний напрям, де значна увага приділялася розвитку національної свідомості, патріотизму, духовності, примноженню знань та збереженню народної культури та традицій.

З'ясування сутності процесу виховання в даних родинах, дозволило визначити **поведінкові аспекти** формування елітарної особистості: *морально-емоційний*, що включав виховання вищих особистісних моральних якостей та національно-патріотичних почуттів; *діяльнісно-вольовий,* що передбачав виховання таких рис громадянськості, як ініціативність та подвижництво; *мовленнєво-культурний,* який включав виховання риторичного ідеалу (формування і розвиток риторичної етики, особистісної культури, культури мислення, мовлення, спілкування).

Проведене дослідження дало змогу виявити умови виховання, що сприяли формуванню національної еліти: сприятлива родинна атмосфера, високий педагогічний потенціал батьків, особистий приклад і авторитет, естетика повсякденного сімейного життя, емоційний духовно-психологічний клімат сім'ї, громадська діяльність та використання власної творчої спадщини батьків. Основними формами виховання в цих родинах були: домашні вистави, колективні читання, родинні концерти, Шевченківські вечори, літературна діяльність, домашні зібрання, участь у культурно-просвітницьких організаціях. У родинах використовувалися методи формування національної свідомості: розповідь, бесіда, приклад; методи стимулювання національної діяльності: заохочення, схвалення, змагання; методи організації національної діяльності: доручення, привчання, вимоги, створення виховних ситуацій. Широко застосовувалися такі засоби

виховання, як родинні традиції, національні звичаї та обряди, народна творчість, слово, мова, книга, театр, твори мистецтва.

Соціальний та виховний стан сучасної родини, аналіз підручників та посібників вищої школи засвідчили, що існує проблема у використанні родинновиховного досвіду еліти минулого, який дасть можливість забезпечити молодь необхідним обсягом знань, сформувати в них належні якості елітарної особистості.

Однією з форм його використання, що пройшла перевірку практикою, є розроблений нами на основі матеріалів дослідження спецкурс "Виховання в українських елітарних родинах кінця XIX – початку XX століття". Його впровадження сприяло вирішенню ряду важливих навчально-виховних проблем формування сучасної національної еліти: розширенню студентського світогляду (оволодіння знаннями про суть понять "еліта", "елітарна особистість", про формування і становлення української еліти в ході історії України, про зміст національного виховання в родинах української еліти кінця XIX – початку XX ст.); підвищення інтересу майбутніх учителів до родинного виховання, до історії України, народу, рідного краю; виховання у студентів ініціативи, пізнавального інтересу до національної спадщини; формування та розвиток у студентів морально-етичних і громадських якостей елітарної особистості; підвищення професійно-педагогічного рівня майбутніх учителів.

Родинновиховний досвід української еліти кінця XIX – початку XX ст. цілком актуальний у сучасних умовах. Його використання може адекватно сприяти розвитку національної освіти, вихованню елітарної особистості. Тому ми рекомендуємо вивчати родинновиховний досвід елітарних родин і широко застосовувати його в навчально-виховному процесі педагогічних університетів через наповнення навчальних дисциплін такою інформацією та створенням достатнього інформаційного простору та "інститутів еліти"– елітарних клубів, мистецьких організацій, елітарної преси і т. ін.

Проведене дослідження не охоплює всю національну виховну спадщину української еліти кінця XIX – початку XX століття. Наука третього тисячоліття вимагає подальшого пошуку та поглибленого вивчення матеріалів означеного періоду з проблеми родинного виховання в сім'ях української інтелігенції Винниченків, Заклинських, Левицьких, Лепких, меценатів Галаганів, Терещенків, Орликів та багатьох інших, що сприятимуть у формуванні сучасної елітарної особистості. Подальшого вивчення також потребує досвід виховання еліти княжої та козацької доби.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Хлистун І. Козацька педагогіка у формуванні української національної еліти // Рідна школа. – 2005. – № 2. – С. 65–67.

2. Хлистун І. Особливості використання досвіду виховання в українських елітарних родинах у позааудиторній роботі студентів (кінець XIX – початок XX ст.) // Рідна школа. – 2005. – № 8–9. – С. 65–68.

3. Хлистун І. Позааудиторна народознавча робота у фаховій підготовці вчителя філолога // Рідна школа. – 2003. – № 6. – С. 35–36.

4. Хлистун І. Г. Традиції виховання елітарного роду Крушельницьких // Наука і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – Том XLV. – С. 124–129.

5. Хлистун І. Г. Естетичний аспект формування національної еліти (на прикладі родини Старицьких – Лисенків) // Наука і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. - Том 51.- К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. - С.82- 89.

6. Хлистун І.Г Сімейні виховні цінності у родині Старицьких-Лисенків // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Вип. 11. – К.: Науковий світ, 2005. – С.239 – 243.

7. Хлистун І.Г. Діяльність національної еліти наприкінці XIX – початку XX ст.: історичний аспект // Матеріали Першої Міжнародної науково-практичної конференції “Науковий потенціал світу 2004” з проблем підготовки фахівців. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004.

8. Хлистун І.Г. Арсенал родинної педагогіки сім’ї Коцюбинських // Вісник УДПУ. Філологія. Літературознавство. – 2005. – С.54 – 56.

Анотація

Хлистун І. Г. Національне виховання в родинах української еліти (кінець XIX – початок XX століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2006.

У дисертації здійснено аналіз національного виховання в родинах української еліти (кінець XIX – початок XX століття) на прикладі родинновиховного досвіду сімей Старицьких-Лисенків, Коцюбинських, Крушельницьких, Грушевських, Крамаренків, Суровцових, Бажанів.

На основі узагальнення родинновиховного досвіду в досліджуваних родинах визначено головні напрями національного виховання (психологічний, світоглядний, етичний, етнокультурний); виокремлено поведінкові аспекти (морально-емоційнй, діяльнісно-вольовий, мовленнєво-культурний); виявлено умови, форми, методи, засоби виховання; розроблено модель виховання елітарної особистості.

На основі матеріалів дослідження розроблено рекомендації щодо наповнення змісту фахових дисциплін інформацією про родинновиховний досвід еліти кінця XIX – початку XX століття, а також спецкурс "Виховання в українських елітарних родинах кінця XIX – початку XX століття".

Ключові слова: національна еліта, елітарна особистість, національне виховання, українська родина, родинне виховання, родинновиховний досвід.

Аннотация

Хлыстун И. Г. Национальное воспитание в семьях украинской элиты (конец XIX – начало XX столетия). – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2006.

В диссертации осуществлен анализ национального воспитания в семьях украинской элиты (конец XX – начало XX столетия) на примере опыта воспитания в семьях Старицких-Лысенко, Коцюбинских, Крушельницких, Грушевских, Крамаренко, Суровцовых, Бажанов.

На основе анализа философской, социологической, исторической, психологической, педагогической литературы в диссертации обоснован феномен "национальная элита", определены основные критерии элитарной личности, показано формирование и становление украинской элиты в ходе княжьей, казацкой эпохи и периода конца XIX – начала XX столетия.

Всесторонний анализ понятий “национальное воспитание”, “семья”, источников отечественной педагогики конца XIX – начала XX ст., подтверждает, что национальное семейное воспитания основывалось на этнопедагогике, способствовало развитию национального самосознания ребенка, формированию представления о собственной нации, её самобытности.

Путем анализа научной литературы, художественных произведений, архивных документов установлено, что воспитательный комплекс в семьях Старицких-Лысенко, Коцюбинских, Крушельницких, Грушевских, Крамаренко, Суровцевых, Бажанов был направлен на усвоение детьми с раннего возраста национальных, моральных, патриотических, эстетических, трудовых ценностей и убеждений, которые основывались на принципах национального воспитания: народность, демократизм, непрерывность, гуманность, преемственность. На основе обобщения опыта воспитания в данных семьях определены основные направления национального воспитания: психологический, мировоззренческий, этичный, этнокультурный; раскрыты поведенческие аспекты формирования элитарной личности: нравственно-эмоциональный, деятельно-волевой, речево-культурный.

Исследование показало, что на формирование элитарной личности в семьях украинской элиты (конца XX – начала XX столетия) воздействовали такие условия, как положительная семейная атмосфера, большой педагогический потенциал родителей, эстетика повседневной семейной жизни, общественная деятельность родителей. Основными формами воспитания были: домашние театры, коллективное чтение, семейные концерты, шевченковские вечера, литературная деятельность. В семьях использовались методы формирования национального сознания, стимулирования национальной деятельности, организации национальной деятельности. Широко использовались такие средства воспитания, как семейные традиции, национальные обряды, народное творчество, украинский язык, книга, театр, произведения искусства.

Основные положения диссертации отражены в ряде научных статей и могут быть использованы преподавателями высших учебных заведений, учителями средних общеобразовательных школ, родителями и т.д.

Ключевые слова: национальная элита, элитарная личность, национальное воспитание, украинская семья, семейное воспитание, семейный опыт воспитания.

Annotation

Khlystun I. G. National Education in the Families of the Ukrainian Elite (the end of the 19th – the beginning of the 20th centuries). – Manuscript.

Thesis for the Candidate Degree in Pedagogics. Speciality 13.00.01 – General Pedagogics and the History of Pedagogics. – Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2006.

The analysis of the national education in the families of the Ukrainian elite (the end of the 19th – the beginning of the 20th centuries) after the example of the Starytskys-Lysenkos, the Kotsubynskys, the Krushelnytskys, the Grushevskys, the Kramarenkos, the Surovtsevs, the Bazhans is presented in the dissertation. The phenomena "elite personality", "national elite" are theoretically grounded, the criteria for measuring elitism are determined and the process of the Ukrainian elite formation in the course of the history of Ukraine is investigated. The main points and trends of the national family education of the Ukrainians are described.

Key words: national elite, elite personality, national education, Ukrainian family, family education, the experience of family education.